

UDK 811(100)(035)

Stručni rad

Vít BOČEK (Brno)

Ústav pro jazyk český Akademie věd ČR, v. v. i.

vitbocek@gmail.com

NAD PŘÍRUČKOU O JAZYKOVÉM KONTAKTU*

Text je recenzí jedné z nejnovějších kolektivních prací věnovaných tématu jazykového kontaktu. Stručně se v něm uvádí a komentuje obsah příručky *The Handbook of Language Contact* a nastiňuje se celkový význam této knihy pro rozvoj oboru kontaktové lingvistiky.

Ključne riječi: *jazykový kontakt, kontaktové lingvistiky, teorie a empirie*

V posledních desetiletích se jazykový kontakt stal předmětem zvýšeného zájmu lingvistů. S tím souvisí i mimořádný nárůst produkce textů spadajících do kontaktové lingvistiky. Důkazem toho je i v loňském roce vydaná kniha *The Handbook of Language Contact*¹, zařazená do ediční řady Blackwell Handbooks in Linguistics. Objemný svazek je rozdělen do čtyř oddílů, fakticky je však hlavní dělicí čarou hranice mezi třetím a čtvrtým oddílem: první tři oddíly obsahují texty především teoretické (je jich 17), poslední oddíl naopak případové studie (těch je 23). Máme tak před sebou rovnou čtyřicítku textů zabývajících se z nejrůznějších aspektů fenoménem jazykového kontaktu. Jak už to bývá v knihách podobného typu, které nejsou soustředěnými kolektivními monografiemi, ale spíše souborem článků od autorů jednak jsoucích na různé vědecké úrovni, jednak zastávajících různá metodologická hlediska, i obsah recenzované knihy je poněkud nevyvážený, a to v obou naznačených aspektech. Co se týče kvality, najdeme zde příspěvky objevené jako celek, stati, v nichž se tu a tam najde podnětná myšlenka, a konečně i texty, o jejichž prospěšnosti by bylo možno pochybovat. Pokud jde o metodologii, nejednotnost

* Příspěvek vznikl za podpory grantu Grantové agentury České republiky Praslovanština v zrcadle jazykového kontaktu: fonologie a gramatika (č. P406/11/P670).

¹ *The Handbook of Language Contact*. Edited by Raymond Hickey. Malden, Mass.: Wiley-Blackwell 2010. XVII + 863 stran.

je sice logická, protože kontaktní lingvistika má samozřejmě řadu směrů a rozlévá se do mnoha samostatných proudů, avšak absencí společného rámce je poněkud znesnadněna kontinuální četba knihy. Jednotliví autoři užívají tytéž pojmy v různých významech a už jen samotné definování vlastního pojmového aparátu jim mnohdy zabere podstatnou část místa vyhrazeného pro jejich příspěvek. A dostanou-li se pak konečně ke konkrétnějšímu tématu, jímž se chtějí zabývat, zbývá už někdy jen málo prostoru pro detailní analýzu, a je pak třeba spokojit se jen s nastíněním základních otázek a konstatováním, že téma si vyžaduje další výzkum. Na druhou stranu je třeba říci, že do knihy přispěla velká jména kontaktní lingvistiky, jejichž přesnější metodologické zakotvení pochopitelně čtenář zajímavější se o kontaktologii už většinou zná a ví tedy, co zhruba může čekat. Problém je tak spíše jen v nutnosti rychle se po přečtení jednoho příspěvku přeorientovat a „skočit“ zase do metodologického rámce příspěvku následujícího.

Editor svazku Raymond Hickey doprovodil knihu delším úvodním textem *Language Contact: Reconsideration and Reassessment*, ve kterém se mu celkem podařilo provést náčrt hlavních témat, kterými se kontaktní lingvistika zabývá. Poté již následují jednotlivé příspěvky seřazené do zmíněných čtyř oddílů. Stručně se u nich zastavíme a u vybraných příspěvků, které nám subjektivně připadají nejzajímavější, se případně zdržíme déle.

První oddíl knihy nese název *Contact and Linguistics*. Obsahuje příspěvky – poměřeno obsahem zbytku knihy – nejteoretičtější, vyrovnávající se obvykle se vztahem fenoménu jazykového kontaktu k různým lingvistickým disciplínám či teoriím. Úvodní text s názvem *Contact Explanations in Linguistics* napsala Sarah Thomason, jejíž starší knižní práce patří k tomu nejklasičtějšímu, co doposud bylo v kontaktologii napsáno, a představují trvalý zdroj inspirace. Také její nový text je vysoce podnětný. Autorka v něm zastává názor, že jazykovou změnu nelze vysvětlovat jako motivovanou buď pouze interně (situací jazykového systému), nebo pouze externě (kontaktem s jiným jazykem), ale že se při změně uplatňují nejčastěji příčiny obojí, vnitřní i vnější zároveň. Uvádí pak jednak podmínky, které musí být splněny, aby bylo možno uznat vnější motivaci změny, jednak faktory, které musí být brány v úvahu při vysvětlování jazykové změny obecně, a to faktory lingvistické (typologická vzdálenost jazyků, příznakovost rysu a jeho integrace v systému jazyka) a sociální (nedokonalá znalost jazyka, intenzita kontaktu, přístup mluvčích). Michael Noonan se v příspěvku *Genetic Classification and Language Contact* zabýval dopadem zjištění jazykového kontaktu na genetickou klasifikaci jazyků. Dosavadní přístupy rozdělil rámcově na tři: zatímco tzv. generačně transmissní přístup a tzv. esencialistický přístup jsou plně kompatibilní s tradiční metodou zjišťování genetické příbuznosti jazyků, tj. s klasickou komparativní metodou a její rodokmenovou teorií (jazyk má jeden svůj prajazyk-matku), a

neberou v potaz otázku jazykového kontaktu, v tzv. hybridním přístupu (například práce Crofta či Mufweneho) je pro genetickou klasifikaci relevantní i jazykový kontakt (jazyk tak může být smíšený, má matku i otce). Posledně zmíněné práce považuje autor za perspektivní. Yaron Matras v textu *Contact, Convergence, and Typology* diskutuje otázku, zda lze zjistit univerzální tendence v snadnosti/obtížnosti přejímání nejrůznějších jazykových elementů či rysů (na všech jazykových rovinách); shrnuje dosavadní různorodé pokusy o stanovení pravděpodobnostních škál přejímání (příklad: jsou-li přejata ne-substantiva, byla přejata i substantiva) a vyslovuje se v tom smyslu, že tyto práce podávají dobré výsledky a tento způsob zkoumání je slibný, zatímco například časté vysvětlování přejímání snahou po vyrovnání mezery v systému (jakobsonovsky bychom tomu řekli terapeutická změna) či extralingvistickými (sociálními) faktory není tolik průkazné. Bernd Heine a Tania Kuteva se zabývají ve svém příspěvku *Contact and Grammaticalization* otázkou gramatikalizace motivované jazykovým kontaktem. Jde o další z řady textů, ve kterých autoři zabudovávají jazykový kontakt do své obecné teorie gramatikalizace. Zde mimojiné odlišují v gramatikalizaci případy, u nichž je jazykový kontakt nutnou, hnací podmínkou k jejich provedení, od těch případů, u nichž je pouze doprovodnou okolností mající vliv pouze na rychlost gramatikalizace. Příspěvek Karen P. Corriganové (*Language Contact and Grammatical Theory*) je málo povedeným pokusem ukázat, jak se snaží s otázkou jazykového kontaktu vyřadit generativní přístupy. Nepříliš zdařilý je i následující text April McMahonové (*Computational Models and Language Contact*), která letem světem zmínila některé kvantitativní přístupy uplatňované při zkoumání jazykového kontaktu na různých jazykových rovinách. V případě lexikálních výpůjček se autorka nezdržela uštěpačné poznámky o zdiskreditované metodě glottochronologie. Ačkoli se s jejím celkovým hodnocením v zásadě ztotožníme, nepřipustný se nám zdá způsob, jakým je učiněno: bez znalosti novějšího vývoje disciplíny, reprezentovaného pracemi Sergeje Starostina či Václava Blažka.

Druhý oddíl knihy má název *Contact and Change*. Jeho úvodní příspěvek napsal editor knihy Raymond Hickey. Snad by patřil spíše do posledního oddílu případových studií, neboť přes svůj obecný název (*Contact and Language Shift*) a obecný úvod představuje popis přechodu od irštiny k angličtině v Irsku od 17. do 19. století. Zato následující text Donalda Winforda *Contact and Borrowing* patří mezi to nejlepší, co v knize najdeme. Jedná se o metodologicky čisté a jasné rozvedení té linie kontaktologických zkoumání, kterou zavedl svými pracemi Frans Van Coetsem. Je to především rozlišení dvou základních typů jazykového vlivu podle toho, jestli je agentem jazykového vlivu mluvčí přijímajícího jazyka (*borrowing*) nebo mluvčí zdrojového jazyka (*imposition*). Autor se podrobně zabývá jevy prvního typu, s důrazem na procesuální stránku věci, nikoli na konečný výsledek. Penelope Gardner-Chloros

pojednala, jakožto specialistka na věc, o různých aspektech přepínání kódů (*Contact and Code-Switching*). Následují dva příspěvky s vzájemně související tematikou. David Britain pojednává o kontaktu nikoli mezi jazyky, ale mezi dialekty (*Contact and Dialectology*), Paul Kerswill (*Contact and New Varieties*) zkoumá, co a jak se děje, když z takového kontaktu vznikají zcela nové jazykové útvary, například i na nových územích, kam byly dialekty přeneseny třeba i uměle. V obou případech je mimojiné probíráno důležité téma koineizace. Oddíl uzavírá kvalitní sumarizující text kreolistický od Johna Holma (*Contact and Change: Pidgins and Creoles*).

Třetí oddíl je nazvaný *Contact and Society*. Zahajuje ho znamenitý text Pietera Muyskena (*Scenarios for Language Contact*), který přichází s novým pojmem scénář. Myslí jím jakýsi komplexní popis kontaktní situace podle několika kritérií, jako je frekvence výskytu dané situace na světě, jazykové jevy, o které při kontaktu jde, či naopak jejich omezení. Autor Vypočítává 11 takových scénářů s konkrétními příklady: přejímání, gramatická konvergence během dlouhé doby bilingvismu, učení se druhému jazyku, relexifikace, vyrovnávání (leveling), simultánní osvojování dvou jazyků dětmi, metatypie (restrukturace), občasný code-switching, alternační code-switching, umírání jazyka a jeho smrt, vznik symetrických jazyků. Carmen Fought předvedla v příspěvku *Ethnic Identity and Linguistic Contact* ukázkou labovovského typu zkoumání jazykového kontaktu. Zabývala se různými případy vlivu jedné jazykové variety na druhou v souvislosti s etnickou identitou jejich mluvčích a pokusila se rozlišit základní typy kontaktu z tohoto hlediska. Peter Trudgill (*Contact and Sociolinguistic Typology*) se zamyslel nad často diskutovanou otázkou, co je příčinou toho, že někdy jazykový kontakt vede k zjednodušení jazyka, zatímco jindy k jeho větší složitosti. Autor na to nachází odpověď sociolingvistickou: k zjednodušení dochází tam, kde jde o kontakt krátkodobý, jenž je doménou dospělých (ti se totiž špatně učí cizím jazykům), naopak k zkomplikování dochází tam, kde jde o dlouhodobý kontakt za účasti dětských mluvčích (ti se totiž učí jazykům do určitého věku dobře, snadno tedy k rysům svého jazyka přidávají ještě nové rysy jazyka jiného). Suzanne Romaine ve stati *Contact and Language Death* probírá na příkladech různé typy situací, kdy jazyk pod vlivem kontaktu s jiným jazykem umírá. Uvádí také charakteristické změny z různých jazykových rovin, které spadají pod fenomén postupného jazykového rozpadu. Claire Bovernová se v textu *Fieldwork in Contact Situations* zabývá tím, na co možná někdy máme při četbě hoto- vých kontaktologických statí tendenci zapomínat: jak probíhá terénní práce při zkoumání jazykového kontaktu, s čím se při tom člověk může setkat, na co by měl být připravený a konečně jak to pak všechno může interpretovat.

23 studií závěrečného oddílu *Case Studies of Contact* není třeba přibližovat konkrétněji. Jedná se o dílčí studie k nejrůznějším typům jazykového

kontaktu odehrávajícího se na nejrůznějších územích na světě a v nejrůznějších dobách. Můžeme si zde přečíst o kontaktu jednotlivých jazykových rodin či jednotlivých jazyků s jejich jazyky sousedními. Autory statí jsou většinou odborníci na danou jazykovou rodinu. My se zde můžeme zastavit jen u dvou příspěvků, které se týkají slovanského světa. Lenore A. Grenoble pojednává o kontaktu u slovanských jazyků (*Contact and Development of the Slavic Languages*). Nejedná se bohužel o příliš zdařilý text. Je spíše přehledový a velmi výběrový – zmiňují se v něm jednak prehistorické kontakty Slovanů, a to s íránštinou a germánštinou (proč ne třeba s románštinou či keltštinou?), jednak postupně historické kontakty jednotlivých slovanských jazyků s nějakým neslovanským (čeština s němčinou) či slovanským (čeština a slovenština, východoslovanské jazyky navzájem) jazykem. Motivace výběru není z textu zřejmá a působí nahodile. Vedle známých věcí si mnoho nového nepřečteme. O poznání svěžeji působí stat' Briana D. Josepha *Language Contact in the Balkans*. Napsat krátce (tj. pro potřeby takto koncipované příručky) o balkánském jazykovém svazu není snadné, ale autor se s úkolem vypořádal rozumně, nemechanicky a po svém.

Závěrem bychom shrnuli, že kniha *The Handbook of Language Contact* má všechny výhody i nevýhody podobných kompendií. Na jednu stranu má čtenář k dispozici nejnovější texty týkající se jedné konkrétní disciplíny, a může tak získat rozhled po aktuálním stavu bádání. Na druhou stranu metodologická roztržitost a kvalitativní nevyváženost mohou způsobit při četbě rozpaky. O příspěvky do knihy byli většinou požádáni autoři, kteří na dané konkrétní téma krátce předtím vydali, nebo naopak velmi brzy vydají důležité texty, mnohdy monografické, které tedy zde v příručce buď jen sumarizují (jejich texty se pak vyplatí přečíst těm, kdo o danou věc nemají zájem zásadní, ale chtějí mít alespoň přibližný přehled), nebo naopak dále rozvíjejí (příspěvky se pak hodí k přečtení těm, kdo danou problematiku studují více). Netřeba dodávat, že pro rozvoj disciplíny mají vpodstatě cenu jen příspěvky druhého typu. Poměr příspěvků prvního a druhého typu pak rozhoduje o tom, jestli knihu jako celek budeme vnímat spíše jako statickou příručku sumarizující vědění v dané době, nebo jako dílo dynamické, životné a dále inspirující. Odpověď na takovou otázku je však skryta v blízké budoucnosti.

ON A HANDBOOK OF LANGUAGE CONTACT

In this paper, a review of a newest collective work devoted to the language contact is presented. The content of *The Handbook of Language Contact* is briefly given, commented and discussed and the overall significance of the book for the development of language contact studies is outlined.

Key words: *language contact, contact linguistics, theory and empirism*